

ŽIDOVSKÍ EMIGRANTI V BRATISLAVE V ROKOCH 1938 – 1940¹

MARTINA FIAMO V Á

FIAMO V Á, Martina. Jewish Migrants in Bratislava in 1938–1940. *Historický časopis*, 2024, 72, 4, pp. 661–691, Bratislava.

In the 1930s and 1940s, the persecution of Jews in Nazi Germany and its allied countries was mounting. The victims responded in a variety of ways, one of which was emigration. Most countries did not welcome foreign Jews and actively resisted their influx. Such was also the case of Great Britain, which was in charge of Mandatory Palestine. The strict immigration quota set by the 1939 White Paper did not deter numerous Jews from attempting a journey to Palestine, even at the risk of ending up in British internment camps. Most Jews heading to the Eastern Mediterranean travelled by ship via the so-called Danube Route, which led through Bratislava and Romania, with others voyaging through Bratislava and Vienna or Budapest to Italy or Yugoslavia. This paper deals with the Jews who travelled to Palestine through Bratislava. As early as the autumn of 1938, the city began to see a mass influx of trains carrying Jews from Brno, Vienna, and Prague. Save a few exceptions, these Jews were lodged in the Slobodáreň boarding house on Železničarska Street and, until the end of November 1939, in the former Patrónka munitions factory, where they awaited the next leg of their journey. This paper examines the migrants' everyday lives and the activities of Jewish as well as non-Jewish relief organisations aiding in the emigration of thousands of persecuted Jews.

Keywords: Bratislava. Patrónka. Slobodáreň. Migration. Refugees. Jews.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2024.72.4.3>

„Dnešný vystáhovalec je plodom katastrofy. Dajme tomu, že jej príčiny sú vedľajšie. Avšak cudzina, zväčša zámorská, ktorá si dost' rýchlo povšimla úzkostlivej námahy týchto ľudí dostať sa za každú cenu k nim, začala sa pochybovačne a odhodlane brániť... Rôzne zeme vyhlásily, že nie sú ochotné prijímať Židov vôbec, alebo iba určitý počet. Keby sme mali určiť z nepokojného pohybu očí, z ustarostených tvári, z nervózných prstov, prehrňajúcich sa v prospektoch, alebo cyklostilovaných hárkoch o Bolívii,

---

1 Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektu Vega 2/0052/22 *Politické, spoločenské a ekonomické aspekty repatriácií obyvateľstva v stredoeurópskom priestore v 40. rokoch 20. storočia*, riešeného v Historickom ústave SAV a projektu APVV-20- 0333 *Prekračovanie hraníc. Fenomén mobility v dejinách Slovenska*, riešeného v Historickom ústave SAV.

*o Uruguay, o San Domingu, vydaných najnovšie Ministerstvom sociálnej pečlivosti, čomu sa tomuto štádiu vysťahovalectvo blíži, určili by sme to skoro celkom presne: Je to útek.*²

*„Paris soir uverejňuje zprávu o tom, ako blúdi 2000 Židov po moriach, už po celé mesiace. Nikam nemôžu. Nikde ich nepustia na pevninu. Ani do Palestíny. Pristáhovalectvo včul' veľmi prísne hrdúsia. Novšie nariadenia sú neúprosne. Na troch lodiach pri Haife, na širom mori, uviaznuvší títo vyhnanci čakajú a čakajú, čo že sa stane.“*³

Migrácia obyvateľstva vyvolaná perzekučnými opatreniami predovšetkým nacistického Nemecka po nástupe Adolfa Hitlera k moci sa v priebehu 30. rokov 20. storočia postupne stala jedným z hlavných problémov, ktorým muselo čeliť nielen Československo. V dôsledku anšlusu Rakúska, Mníchovskej dohody, udalostí tzv. krištáľovej noci či Viedenskej arbitráže v roku 1938 sa migračná kríza v krátkom čase zhoršila natoľko, že významne ovplyvnila aj pomerne ústretový postoj domácej politickej reprezentácie k utečencom. Prístup československých úradov sa výrazne sprísnil predovšetkým voči židovským emigrantom, no protižidovské opatrenia sa začali pripravovať aj voči vlastným občanom židovského pôvodu.⁴

Postavenie Židov na Slovensku začala po 6. októbri 1938 určovať vláda Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorá sa netajila zámerom eliminovať ich pôsobenie v spoločnosti, hospodárstve aj v politickej sfére. Po arbitrážnom rozhodnutí vo Viedni, ktorým Slovensko prišlo o svoje južné územia, dokonca pristúpila k protiprávnemu vypovedaniu asi 4000 Židov za novú hranicu.⁵ Slovenská autonómna vláda preto podporovala vysťahovanie židovského obyvateľstva, organizované transporty sa však mali týkať v prvom rade osôb spornej štátnej príslušnosti, utečencov, emigrantov z Nemecka a Rakúska, ľudí, ktorí prišli o občianstvo, prípadne boli na Slovensku nežiaduci z iného dôvodu.

2 Vysťahovalectvo? In *Židovské noviny*, 24. 3. 1939, roč. 2, č. 12, s. 2.

3 2000 Židov blúdi po moriach. In *Židovské noviny*, 12. 5. 1939, roč. 2, č. 18, s. 3.

4 K utečeneckej politike Československa do roku 1938 pozri napr. ČERNÝ. *Most k novému životu. Německá emigrace v ČSR v letech 1933–1939*. Praha 1967; HEUMOS. *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München 2001; FRANKL. Azyl nebo dočasné útočiště? Proměny československé uprchlické politiky, 1933–1938. In *Exil v Praze a Československu 1918–1938*. Praha 2005, s. 56–61; ČAPKOVÁ a FRANKL. *Nejisté útočiště*. Praha; Litomyšl 2008.

5 Bližšie FRANKL. Země nikoho 1938. Deportace za hranice občanství. In *Forum Historiae*, 2019, roč. 13, č. 1, s. 92–115 [online]; NIŽŇANSKÝ. *Holokaust na Slovensku 1. Obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939)*. Bratislava 2001, s. 245–313; NIŽŇANSKÝ. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov 1999.

Židovskí emigranti sa nachádzali v podstatne horšej situácii ako politickí utečenci, považovaní v západných krajinách za viac ohrozených. Židia neboli vítaní takmer v žiadnej krajine, o ich príchod nestáli ani v európskych, ani v zá-morských štátoch.⁶ Odmietala ich aj Veľká Británia, ktorá navyše od polovice 30. rokov a najmä od roku 1939 výrazne limitovala možnosť Židov usídlit' sa v Palestíne. Británia, ktorá na jej území vykonávala mandátnu správu, vydávala certifikáty oprávňujúce osoby k legálnemu príchodu do Palestíny len v obmedzenej miere v snahe nezvyšovať v oblasti napätie.⁷ Vzhľadom na to, že ilegálna emigrácia sa od roku 1938 zintenzívnila, britská správa začala vylod'ovaniu utečencov brániť diplomatickými, policajnými i námornými opatreniami. Vydanie tzv. Bielej knihy v máji 1939, ktorou sa obmedzil počet prisťahovalcov na 75 000 v priebehu nasledujúcich piatich rokov, znamenalo pre prenasledovaných Židov ťažkú ranu.

Silnejúci prúd židovského vyst'ahovalctva v Československu v období tzv. druhej republiky pomáhal organizovať odbor Ústavu pre starostlivosť o utečencov v Prahe v spolupráci so židovskými organizáciami Hicem⁸ a s Palestínskym úradom⁹. Z britského pohľadu neoprávnené transporty do Palestíny (tzv. Alija-Bet) realizovali v Československu predovšetkým revizionisti (či novosionisti) s podporou československých (následne nemeckých a slovenských) orgánov, ktoré ich však považovali za legálne. Vychádzali často z Bratislavy či Viedne využívajúc tzv. dunajskú cestu, ktorá viedla cez čiernomorské prístavy, Bospor a Grécko. Keďže Dunaj patril k medzinárodným vodám, Maďarsko a Rumunsko od vyst'ahovalcov nevyžadovali tranzitné víza.¹⁰

Židovské vyst'ahovalctvo prechádzajúce cez Bratislavu organizovali zahraničné aj doma pôsobiace pomocné židovské organizácie – pobočky Hicem a Palestínskeho úradu Židovskej agentúry, Židovská ústredná úradovňa (ŽÚÚ), Ústredný sionistický zväz (ÚSZ), Sociálny ústav pre židovských utečencov a vyst'ahovalcov či Transportná kancelária Novosionistickej organizácie pre Slovensko. Úspech transportov závisel od súhlasu a spolupráce množstva domácich úradov a inštitúcií – ministerstiev vnútra (MV), financií, hospodárstva, národnej

6 BENDA. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*. Praha 2014, s. 380-398.

7 Britská mandátna správa (čiastočne prostredníctvom Židovskej agentúry) pridelovala certifikáty len určitým skupinám osôb a limitovaný počet jednotlivým krajinám na pol roka. Tamže, s. 407-48.

8 Hicem – skratka pochádzala zo začiatkových písmen troch organizácií, ktoré sa zaoberali židovskou migráciou: HIAS (Hebrew Sheltering and Immigration Aid Society), ICA (Jewish Colonization Association) a Emigration-Direction. Hicem sídlil v Paríži, v Bratislave bol založený v máji 1938.

9 BENDA, *Útěky*, s. 251; 399-409.

10 *Druhá republika a židovští uprchlíci* [online].

obranu (MNO), zahraničných vecí, Krajinského úradu, Policajného riaditeľstva v Bratislave (PR), Ústredne štátnej bezpečnosti, Slovenskej národnej banky či Najvyššieho hospodárskeho úradu.

Bratislava sa tak v rokoch 1938 – 1940 stala dôležitým prestupným miestom pre tisíce židovských utečencov. Organizované skupiny smerovali do mesta väčšinou vlakom z Brna, Prahy či Viedne, niekedy aj prostredníctvom autobusovej alebo automobilovej dopravy. Na základe čiastočne zachovaných dokumentov vieme presnejšie rekonštruovať ich pohyb cez Hlavnú stanicu predovšetkým v období od októbra do konca roka 1939, keď ňou v priebehu krátkeho času prešli tisíce osôb cestujúcich predovšetkým do Palestíny (tabuľka č. 1). Okrem výnimočných prípadov, keď boli emigranti dopravení do prístavu bezprostredne po príchode do mesta, mierili (pešo či mestskými autobusmi) zväčša do Slobodárne na Železničarskej ulici a od konca novembra 1939 aj do priestorov bývalej muničnej továrne na Patrónke.

Masové transporty, smerujúce do Palestíny dunajskou cestou, sa však začali v Bratislave objavovať už na jeseň 1938. Z hlásenia policajnej expozitúry č. IV (Bratislava – prístav) vyplýva, že 30. októbra 1938 odcestovalo expresným parníkom z Bratislavy do Palestíny 54 Židov z Brna s Nansenovými pasmi.¹¹ Podľa policajnej správy malo v priebehu nasledujúceho týždňa údajne vycestovať do Palestíny niekoľko sto ďalších osôb, o čom však v súčasnosti nemáme ďalšie informácie.¹² Možnosti emigrácie v roku 1939 ešte viac skomplikovalo vypuknutie vojny, napriek tomu zaznamenávame najviac transportov mieriacich cez Bratislavu do Palestíny od októbra do decembra 1939. Posledným sa stal hromadný transport na začiatku septembra 1940, na ktorého odchod čakali účastníci v Bratislave dlhé mesiace.

Počiatky židovskej internácie v Bratislave

Židovských vystaňovalcov, ktorí sa v Bratislave mali zdržať dlhšiu dobu, úrady od roku 1939 zhromažďovali v Slobodárni na Železničarskej ulici a v objektoch bývalej továrne na Patrónke. Ešte predtým sa však provizórnym priestorom internácie Židov v meste stala reštaurácia na Červenom moste, kde skončili obeť

11 Nansenove pasy – medzinárodne uznané cestovné doklady pre utečencov z rokov 1922 – 1938, ktoré prvýkrát vydal Úrad Vysokého komisára pre utečencov Spoločnosti národov utečencom bez štátnej príslušnosti.

12 V tomto období vyplávala z Viedne aj veľká skupina utečencov na parníkoch Grein a Minerva (tzv. skupina Arnoldstein spolu s ďalšími takmer 300 osobami). Nemáme ale informácie, či sa plavidlá zastavili aj v Bratislave. Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Policajné riaditeľstvo Bratislava (PR), kartón (k.) 2171, Udalosti z 30. na 31. októbra 1938; ANDERL. Emigration und Vertreibung. In WEINZIERL und KULKA. *Vertreibung und Neubeginn. Israelische Bürger österreichischer Herkunft*. Wien 1992, s. 278.

deportácií v roku 1938.¹³ Dňa 19. decembra tam bolo prevezených 118 Židov z „územia nikoho“ neďaleko Miloslavova.¹⁴ Funkcionár ortodoxnej židovskej obce v Bratislave Aron Grünhut¹⁵ vo svojich spomienkach uviedol:

„Vybral som sa hľadať vyhovujúce priestory a nad'abil som na letnú reštauráciu Červený most, ktorá v zime stála prázdna – bolo v nej miesto pre päťsto osôb a dala sa vykúriť. Jej majiteľmi boli bratislavskí Nemci bratia Kühmayerovci. Béla Kastner, predstaviteľ našej obce, ktorý mal so starším Kühmayerom obchodné kontakty, dohodol s majiteľmi mesačné nájomné a polícia potom nákladnými autami dopravila internovaných na miesto. Do Vianoc bolo všetko zorganizované, stravovanie klapalo: raňajky a večere sa pripravovali doma, obedy varili v židovskej ľudovej kuchyni a vozil ich Jonas Eckstein. Dom strážila desaťčlenná stráž a polícia povoľovala v určitých prípadoch dokonca aj vychádzky na niekoľko hodín.“¹⁶

Prvoradou úlohou pomocných židovských organizácií bolo nájsť Židom, ktorí uviazli na Červenom moste, možnosť ďalšej existencie, a to aj formou emigrácie. Historik Michal Frankl uvádza, že sa tu napr. vyberali vhodní kandidáti pre cestu do Veľkej Británie alebo deti do detských transportov do Anglicka.¹⁷ O podmienky života utečencov internovaných v tábore sa počas svojej návštevy Slovenska zaujímal aj Odd Nansen, syn známeho vedca a diplomata Fridtjofa Nansena, ktorý ako hosť Hicemu navštívil Bratislavu 3. marca 1939. Stretol sa i s predsedom vlády Jozefom Tisom, ktorého informoval o činnosti Nansenovho úradu a dostal od neho povolenie navštíviť Židov na Červenom moste. *„Predseda vlády požiadal pána Nansena, aby umožnil vystáhovnie sa čo najviac uprchlíkov. Potom si prezrel tábor uprchlíkov; počas návštevy, trvajúcej 3 hodiny, dôkladne preskúmal polozenie 136 utečencov.“¹⁸*

---

13 Začiatkom novembra 1938 totiž slovenské úrady využili situáciu po Viedenskej arbitráži k vyvezeniu tisícov Židov za novovzniknutú hranicu. Vzhľadom na skutočnosť, že ich maďarská strana odmietla prijať, ocitli sa títo ľudia na niekoľko týždňov v katastrofálnych podmienkach na tzv. území nikoho.

14 FRANKL. *Občané země nikoho. Uprchlíci a pohyblivé hranice středovýchodní Evropy 1938–1939*. Praha 2023, s. 182.

15 Aron Grünhut a Ludovít Kastner stáli na čele Sociálneho ústavu pre židovských utečencov a vystáhovalcov v Bratislave, ktorý začiatkom roka 1939 vytvorili predstavitelia ortodoxnej náboženskej obce v reakcii na osudy Židov deportovaných po Viedenskej arbitráži a veľký počet osôb, ktoré boli v tomto období nútené opustiť svoje domovy.

16 GRÜNHUT. *Katastrofa slovenských Židov*. Bratislava 2015, 2021, s. 33-35.

17 FRANKL, *Země nikoho 1938*, s. 113 [online].

18 Odd Nansen v Bratislave. In *Židovské noviny*, 10. 3. 1939, 1939, roč. 2, č. 10, s. 4.

Podľa Grünhuta majitelia reštaurácie onedlho židovskej obci nájom vypovedali.

„Béla Kastner napokon vybavil štrnásťdňový odklad. Kühmayer nám odporúčal, aby sme sa obrátili na riaditeľstvo Patrónky, kde údajne zívajú prázdnotou veľké baraky. Išiel som teda za tým a na riaditeľstve Patrónky sa mi dostalo priateľského prijatia – za nízke nájomné mi dali k dispozícii dva najväčšie baraky. Vzápätí sme museli urobiť určité zmeny, musela sa zriadiť kuchyňa, záchody a sklad na potraviny, baraky sa museli ohradiť vysokým plotom z ostnatého drôtu. Navyše bolo treba prenajať aj miestnosť pre stráž.“¹⁹

Židia, strážení políciou, tu žili v stiesnených podmienkach v priestore rozdelenom len priečkami, kde nebolo možné oddeliť choré osoby. Utečenci mohli vstúpiť na dvor iba zriedka, krátke prechádzky boli povolené len deťom v sprievode dospelých.²⁰

Ďalšiu miestnosť, kde mohli byť ubytovaní utečenci, zabezpečili Židia v budove Slobodárne na Železničarskej ulici, pričom denné náklady sa vyšplhali na 10 000 Ks.

„Peniaze zadovážil finančný výbor ortodoxnej židovskej náboženskej obce... V tom istom čase prechádzali cez Bratislavu aj ilegálne palestínske transporty organizácie Betar²¹ z Čiech a Rakúska, ktorým sme tiež museli zabezpečiť stravu. Takto sme mali možnosť zakaždým vyslať aj týmito transportmi pár stoviek ľudí a ukázať vláde, že sa usilujeme evakuovať všetkých Židov.“²²

Strediská židovskej emigrácie v Bratislave – Slobodáreň a Patrónka

Slobodáreň sa v roku 1939 a 1940 stala jedným z hlavných miest koncentrácie židovských vystaňovalcov v Bratislave. O tento priestor sa židovskí emigranti delili s bežnými nájomníkmi, ktorí na nich však nereagovali vždy pozitívne. Niekoľko obyvateľiek ubytovne sa napr. vo februári 1940 sťažovalo ministerstvu vnútra na neznesiteľné podmienky, ktoré mali v Slobodárni spôsobiť vysoké počty vystaňovalcov (dokument č. 1):

„Od jeseni minulého roka celé transporty židov počtom 600 – 700 sú umiestňované v Slobodárni správou tohto ústavu. Je veľmi nepríjemné,

19 GRÜNHUT, *Katastrofa*, s. 33-35.

20 Patrónku uzavrelo ministerstvo vnútra v júli 1939. FRANKL, *Občané*, s. 182-183.

21 Betar – pravicové sionistické hnutie usilujúce o vytvorenie židovského štátu v Palestíne ozbrojenou cestou.

22 GRÜNHUT, *Katastrofa*, s. 33-35.

*pre nás obyvateľov, znášať ich kriky a trpeť ich nečistotu a tým viac, že sú nemožne umiestnení, keďže Slobodárňa dostatok voľných izieb nemá a ich umiestňuje na chodby, takže my, stáli obyvatelia, nemôžeme sa dostať ani do umývárne, keďže celá chodba je založená posteľami a batohami... Transport židov, ktorý je teraz umiestnený v Slobodárni, zotráva tu už 10 týždňov. Od príchodu až doteraz je veľmi mnoho z nich nemocných na hnisavú angínu....*²³

Sťažovateľky požadovali odstránenie Židov z chodieb predovšetkým na poschodiach, kde boli ubytovaní trvalí nájomníci a ich umiestnenie niekde, kde „*nebudú na obtiaž nám kresťanom a kde budú môcť udržiavať hygienu*“.²⁴ K problému sa na žiadosť ministerstva vyjadril aj správca budovy (dokument č. 2), ktorý situáciu tak dramaticky nevnímal:

*„Židovskí vystaľovalci, prechádzajúci Slovenskom do Palestíny, bývajú ubytovaní priechodne i v Slobodárni. Posiela nám ich policajné riaditeľstvo so súhlasom príslušných ministerstiev. Pán prednosta cudzineckého oddelenia policajného riaditeľstva²⁵ nás presvedčil, že poskytovaním nocľahov židovským vystaľovalcom, slúžime i finančným záujmom našej republiky, lebo s nimi prichádza na Slovensko i cudzia valuta.*²⁶

Z pobytu židovských utečencov profitovala aj samotná Slobodáreň, ktorá prišla o vysokú subvenciu, poskytovanú jej ešte v období pred vyhlásením Slovenského štátu.

*„Dnes nedostávame nič, hoci naše ročné annuity činia 250.000 Ks. Aby sme vedeli sohnáť spomenutý obnos, i židovské transporty sú nám vítané.*²⁷ Podľa správcu nebolo v Slobodárni nikdy ubytovaných 700 Židov naraz, hoci „*[ž]enská z transportu bývaly umiestnené i na chodbách, lepšie rečeno v predsieňach, ale vždy tak, že to dobromyseľným našim obyvateľom neprekážalo.*“²⁸

Internované osoby boli navyše pod neustálym dohľadom členov Hlinkovej gardy (HG) a podliehali „*vojenskej kázni pri ktorej pravda javí sa i predpokladaná čistota a poriadok*“.²⁹ Emigranti mali k dispozícii starostlivosť poskytova-

---

23 SNA, f. Ministerstvo vnútra (MV), k. 1505, číslo (č.) 24751/40.

24 Tamže.

25 Jozef Jakubócy.

26 SNA, f. MV, k. 1505, č. 24751/40.

27 Tamže.

28 Tamže.

29 Tamže.

nú vlastnými lekármi a o kontrolu ich zdravotného stavu sa starala i policajná zdravotná komisia. „*Chytľavého onemocnenia sme posiaľ nemali...*“³⁰ Správca si však neodpustil komentár na adresu hlavnej sťažovateľky, ktorá mala byť

„neznášateľná... ale sme si mysleli, že sú to výbuchy len staršej nervóznej devy a preto sme im nevenovali ani zvláštnu pozornosť. Boli sme zhovievaví a nikdy sme si nemysleli, žeby vedela tak chladnokrvne napísať nepravdu, nuž ale: ženská!“³¹

Obrázok č. 1: Vstupná hala Slobodárne na Železničiarскеj ulici v roku 1933

Zdroj: Stará Bratislava na fotografiách a obrazoch - BratislavaDen.sk

V rovnakom čase sa o ubytovacie podmienky v Slobodárni i na Patrónke zaujímal aj predstaviteľ Policajného riaditeľstva v Bratislave, cestovnej kancelárie Čedok, ktorá sa podieľala na organizovaní transportov z Prahy, a Hlinkovej gardy (dokument č. 3). Gardu zastupoval Imrich Vašina, spojený s Patrónkou aj v roku 1942 počas existencie židovského koncentračného strediska. Od 1. decembra 1939 pôsobil v „*emigrantskom židovskom tábore*“ ako veliteľ strážneho oddielu HG.³² K tejto funkcii sa dostal prostredníctvom svojho priateľa Jozefa

30 Tamže.

31 Tamže.

32 Vašina ako zamestnanec Ústredného nákupného oddelenia hlavného mesta dostal pre tento účel neplatené voľno od 13. 2. 1940 do 13. 3. 1940. Ak by neprišiel 16. 3. do práce, hrozilo mu rozviazanie služobného pomeru. Archív Ústavu pamäti národa, S-4752, Zápisnica z 25. 6.

Jakubócyho, prednostu cudzineckého oddelenia Policajného riaditeľstva v Bratislave, na ktorého požiadanie navrhol na miesta strážnikov v tábore „*spolahlivých*“ gardistov.³³ S viacerými z nich sa o dva roky opäť stretol v koncentračnom stredisku.

Z prehliadky vo februári 1940 vyplynulo, že životné podmienky v Slobodárni boli primerané potrebám: „...*miestnosti vyhovujú plne všetkým požiadavkám policajným, zdravotným a ľudským. O 13 hodine podávaná bola strava a zistené bolo, že je dobrá*“.³⁴ Realita však bola menej priaznivá. Koncom decembra 1939 sa tu pravdepodobne pokazenými potravinami priotrávilo asi 30 židovských emigrantov (z asi 400 osôb). Tri Židovky musela dokonca odviezť záchranka do štátnej nemocnice.³⁵

Obrázok č. 2: Vstupná hala Slobodárne v rokoch 1939 – 1940 stvárnena pamätníkom (Aaron Zwergbaum).

Zdroj: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes

Oveľa horšie z februárovej kontroly vyšiel tábor na Patrónke, kde emigranti prebývali v rizikových priestoroch:

„...ubikácie ani neodpovedajú, ani vôbec nevyhovujú požiadavkám policajným, zdravotným, tak ako aj predpisom požiarным a bezpečnostným;

1945; SNA, f. PR, k. 502, č. 617/1940.

33 SNA, f. Národný súd, II.A-876, Tľud 62/45 Imrich Vašina. Zápisnica z 25. 6. 1945.

34 SNA, f. PR, k. 502, č. 1154/1940.

35 SNA, f. PR, k. 2172, Udalosti z 25. na 26. decembra 1939.

a/ emigranti umiestnení v prvom poschodí budovy, sú vo dvoch veľkých dvoranách po cca 80 osobách, do ktorých vedú jedny úzke schody ktoré vôbec nevyhovujú, v terajšom čase nebezpečné. Slama, na ktorej emigranti ležia je už celkom rozdrobená a plná prachu, takže svojmu účelu vôbec nevyhovuje. Nebezpečie požiaru je veľké a ak by podobné nešťastie vzniklo bolo by katastrofálne. Následkom toho, zriadili emigranti celodennú a celonočnú hliadku bezpečnostnú k obmedzeniu možnosti podobného nešťastia“.³⁶

Obavy z požiaru boli úplne oprávnené, nakoľko uprostred noci 17. januára 1940 začal jeden z obývaných drevených barakov horieť.³⁷ Podľa hodnotenia účastníkov prehliadky ubytovacie podmienky ohrozovali ľudí na zdraví, do niektorých miestností zatekala voda. Za nedostatočné boli označené i hygienické zariadenia, navyše záchody v noci neboli osvetlené, sprchovanie bolo utečencom povolené (po šiestich týždňoch) až v deň kontroly 15. februára. Zásadné výhrady mala komisia aj k stravovaniu. „Cena Ks 5.- za ubytovanie je premrštená a neúmeraná tak ubikáciám, ako aj spôsobu ubytovania.“³⁸ Správa Patrónky na dovedajšie opakované upozornenia nereagovala.

„Tento stav trvá od 10. XII. 1939 a nebolo podniknuté nič k náprave ani vtedy, keď sa zistilo, že odchod emigrantov bol znemožnený a že sa musí rátať s dlhým pobytom. To bolo bezpečne zistené už 28. decembra 1939. Komisia rozhodla po spísaní protokolu úradne podniknúť všetky potrebné kroky k zjednaniu nápravy.“³⁹

Na život na Patrónke si po rokoch spomínali aj priami účastníci transportov pobyvajúci v tábore viacero týždňov či mesiacov. Podmienky na Patrónke podľa nich neboli vyhovujúce, niektorí ich po čase považovali za znesiteľné. Spočiatku boli všetci (ženy, muži aj deti) ubytovaní spoločne v bývalých výrobných halách niekdajšej továrne, do oddelených priestorov ich premiestnili neskôr.⁴⁰ Vo výpovediach potvrdili správu komisie, že spali na pričniach, na matracoch umiestnených na zemi alebo na provizórnych lôžkach tvorených dreveným rámom vystlaných slamou, ktoré ich, vzhľadom na ročné obdobie, prakticky nechránili pred zimou. Stravu zabezpečovala židovská náboženská obec z Bratislavy. Celý tábor bol oplotený a strážený príslušníkmi HG. Správanie stráží v tomto ob-

36 SNA, f. PR, k. 502, č. 1154/1940.

37 SNA, f. PR, k. 2089, č. 213-315-1.

38 SNA, f. PR, k. 502, č. 1154/1940.

39 Tamže.

40 Pamätník W. Müller si spomenul na podstavce po bývalých strojoch v priestore, kde sa zdržieval. Visual History Archive USC Shoah Foundation (VHA), IC 36962, svedectvo Wilhelma Müllera.

dobí bolo podľa pamätníkov občas hrubé, avšak nie násilné. V prvých dňoch existencie tábora gardisti osadenstvo tábora ráno a večer počítali, od čoho neskôr upustili. Zo spomienok jedného z účastníkov transportu vyplýva, že napriek obmedzeniu slobody, bolo v tábore zabezpečené poštové spojenie s blízkymi v zahraničí. Niektorí uviedli, že počas pobytu v Patrónke pracovali napr. pri výkopových prácach.⁴¹

Obrázok č.: Budova bývalej továrne na Patrónke (bez dátumu)

Zdroj: Gaudeamus Bratislava

Židia boli v Slobodárni a na Patrónke pod neustálym dohľadom bez možnosti slobodne odísť.⁴² V prípade choroby udeľovalo vystaňovalcom povolenie opustiť obe zariadenia cudzinecké oddelenie policajného riaditeľstva.⁴³ Vedenie transportov z Prahy a Viedne, ktoré čakali v Bratislave na odchod, napr. žiadalo upraviť vychádzky v Slobodárni. Permanentné legitimácie tu oprávňovali k vychádzkam len určité osoby, preto malo záujem umožniť ich všetkým internovaným.⁴⁴ Stráže však často povoľovali emigrantom návštevy mesta za úplatu, jeden z vystaňovalcov sa dokonca takýmto spôsobom dostal na týždeň k priateľom

41 VHA, IC 22902, svedectvo Kurta Steela; IC 36962, svedectvo Wilhelma Müllera; IC 4060, svedectvo Charlesa Kormesa; IC 24795, svedectvo Helly Zagorski, IC 2683, svedectvo Howarda Wislu.

42 Vystaňovalci nemali pri sebe pasy. Napr. pasy utečencov počas ich pobytu v Slobodárni mala v úschove cestovná kancelária Želka. SNA, f. PR, š. 502, bez č.

43 SNA, f. PR, š. 502, 1560/1940; 2363/1940.

44 SNA, f. PR, š. 502, bez č.

v Nitre. Niektorým sa občas podarilo z Patrónky nepozorovane vytratiť na pár hodín, iných gardisti pri návšteve mesta sprevádzali osobne alebo na nich čakali v jednom z pohostinstiev. Nešlo pravdepodobne o zriedkavú prax. Štátny sekretariát pre záležitosti nemeckej národnej skupiny sa v júni 1940 sťažoval, že židovský tábor na Patrónke začína spôsobovať „verejné pohoršenie“.⁴⁵ Východ vraj nebol dostatočne kontrolovaný, takže sa v meste v určitých hodinách vyskytovali Židia vo väčšom počte v skupinách 20 až 30 mužov (napr. v Horskom parku). „Židia sú zväčša sprevádzaní členom HG, ktorí ale opakovane nosia civilné oblečenie, takže nie je poznať, či ide o úradný orgán.“ Veliteľ strážneho oddielu HG Vašina tieto tvrdenia poprel.⁴⁶

Roku 1940 úrady povolili opustiť Patrónku aspoň niektorým deťom a mladistvým a umožnili im na niekoľko týždňov opäť „normálny“ život v bratislavských židovských rodinách. Podľa jednej z pamätníčok sa v lete 1940 uskutočnilo v tábore zhromaždenie detí, z ktorých si mohli miestni Židia vybrať to, ktoré s nimi strávi prázdniny.⁴⁷ Autonómnej ortodoxnej náboženskej obci v Bratislave sa napr. podarilo získať súhlas s umiestnením 24 židovských detí vo veku od 6 do 16 rokov nachádzajúcich sa v sirotinci na Patrónke do židovského sirotinca v Bratislave alebo do bohatších židovských rodín. Vašina tento krok zo zdravotných dôvodov podporil a po schválení policajným riaditeľstvom deti mohli opustiť Patrónku až do odchodu transportu.⁴⁸

Posledné transporty na „dunajskej ceste“

Na Patrónke a v Slobodárni čakali na cestu do Palestíny predovšetkým členovia transportov pripravovaných v Prahe a vo Viedni (napr. transport organizovaný Bertholdom Storferom⁴⁹), ale aj príslušníci hnutia Betar, ktorí sa v máji 1940 nalodili na parník Pentcho.⁵⁰ Vystaňovalci z Viedne organizovaní Storferom prichádzali už od roka 1939 v menších skupinách vlakom či autobusom, množstvo problémov však oddialilo ich odchod o dlhé mesiace. Storferovi sa nedarilo zabezpečiť plavidlá k preprave emigrantov a slovenským úradom dochádzala s utečencami trpezlivosť. Vo Viedni sa okrem toho zhromažďovali ďalšie stovky záujemcov o vystaňovanie, k transportu sa pridali aj Židia z Protektorátu či Gdanska. Jedným z utečencov bol aj Wilhelm Müller, ktorý na Slovensko prišiel

45 SNA, f. PR, š. 502, č. 4188/1939.

46 Tamže.

47 Tamže.

48 SNA, f. PR, š. 502, č. 1155/1939.

49 Berthold Storfer bol viedenský komerčný radca, ktorý stál na čele úradu Ausschuss für jüdische Überseetransporte vo Viedni a v rámci prípravy transportov spolupracoval o. i. aj s príslušníkmi SS. ANDERL, Emigration, s. 271, 308.

50 VHA, IC 2683, svedectvo Howarda Wislu.

v decembri 1939 a spolu s ďalšími po „prijatí“ členmi HG skončil v priestoroch Patrónky. Ako ubiehal čas, šírili sa podľa jeho slov medzi vystaňovalcami správy o tom, že Dunaj je zamrznutý, inokedy „neboli lode“, poplach vyvolali informácie, že kvôli nedostatku peňazí na krytie pobytu ich Slovensko vráti na nemecké hranice. Až v auguste si vystaňovalci mohli vydýchnuť: „*Schiffe sind da!*“⁵¹ Nie všetky zvesti, ktoré prenikli medzi emigrantov, boli nepravdivé. V polovici mája informoval Čedok (spoluorganizátor pražského transportu) Policajné riaditeľstvo v Bratislave, že k 25. máju vypovedajú v Slobodárni a na Patrónke „*až dosud na náš účet poskytované služby členom pražských transportů ,HECHALUC‘⁵² a ,MAKKABI‘⁵³. Naše služby tuziž končí snidání dne 25. t.m.*“⁵⁴ V tento deň súčasne končila aj plná moc úradníka Čedoku Karla Lemariho.⁵⁵ Čedok vyzval organizácie Hechaluc a Makabi, aby sa o vystaňovalcov postarali sami.⁵⁶ „*Náš postup odůvodňujeme tím, že nás p. kom. rada Storfer při poslední návštěvě v Praze ujistil, že zmíněné skupiny do 8. t.m. Bratislavu opustí, kterýžto slib však nedodržel.*“⁵⁷ V záujme doriešenia financovania pobytu 350 Židov z Protektorátu v Slobodárni mal ešte v máji prísť na Slovensko Jozef Lichtenstern ako vedúci organizácie Hechaluc. V lete 1940 sa pre slovenské úrady stala situácia neúnosnou a začali naliehať na urýchlené doriešenie odchodu. Množstvu Židov, ktorí prišli koncom roka 1939 z Protektorátu a Nemecka, ubytovaným na Patrónke a v Slobodárni, vypršala v dôsledku dlhého čakania platnosť víz. Hrozila preto situácia, v ktorej by štát musel pristúpiť k ich vypovedaniu, „*ktorého prevedenie je spojené s neprekonateľnými ťažkosťami*“.⁵⁸

Situáciu koncom júla 1940 riešili spoločne zástupcovia ministerstiev vnútra (odd. IV a), financií, zahraničia, policajného riaditeľstva a Židovskej ústrednej úradovne. Úradovňa bola ochotná zaplatiť za predĺženie víz paušálny poplatok vo výške 24 000 Ks (skutočná výška poplatkov by bola asi 100 000 Ks). Policajné riaditeľstvo židovským utečencom udelilo jednodňové jednorazové výstupné

51 VHA, IC 36962, svedectvo Wilhelma Müllera.

52 Hechaluc – centrála pre organizovanie chalucov, mladých sionistov snažiacich sa o budovanie osád v Palestíne.

53 Makabi – sionistická mládežnícka športová organizácia.

54 SNA, f. PR, k. 502, č. 3520/1940.

55 Karol Lemari v rokoch 1939 a 1940 organizoval židovské transporty z Protektorátu, ktoré boli ubytované v Slobodárni a na Patrónke a do Bratislavy prichádzali od 7. 9. 1939. Slovensko opustili 4. 9. 1940 parníkmi DDSG (*Donaudampfschiffahrtsgesellschaft*). Zástupcom protektorátnych židovských organizácií, ktoré akciu organizovali, bol Oskar Krasňanský. SNA, f. PR, k. 502, č. 9394/1940.

56 O viedenský transport sa v Bratislave starala židovská dobročinná organizácia Joint (American Jewish Joint Distribution Committee).

57 SNA, f. PR, k. 502, č. 3520/1940.

58 SNA, f. MV, šk. 737, č. 127236/1940.

víza nakoniec až 4. septembra 1940, teda v deň, keď z Bratislavy odcestovali loďami Uranus a Helios.

Obrázok č. 4: Emigranti na parníku Atlantic smerujúcim do Palestíny v roku 1940

Zdroj: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes

V auguste policajné riaditeľstvo zintenzívnilo tlak na hlavného organizátora Bertholda Storfera, aby urýchlene vyrovnal účty a postaral sa o odchod 874 Židov z Nemecka a Protektorátu, ktorí na Slovensko prišli pred 8 mesiacmi. V prípade, ak by ich odjazd nezaistil, mali byť všetci vypovedaní na hranice.⁵⁹ V Bratislave Storfera zastupovali Karol Rottenstreich a Oskar Krasňanský, ktorí opakovane prosili o odklad odchodu transportov. Policajné riaditeľstvo nakoniec s určitým zdráhaním lehotu niekoľkokrát posunulo a vystaňovalci opustili Bratislavu 4. septembra 1940.⁶⁰ Nie všetci emigranti čakali na odchod v meste, mnohí pricestovali tesne pred vyplávaním lodí.⁶¹ Spolu s nimi odišlo aj niekoľko

59 Náklady na protektorátny transport nakoniec Storfer uhradil prostredníctvom Národnej banky v Prahe. SNA, f. PR, k. 502, č. 5858/1940; č. 5941/1940.

60 SNA, f. PR, k. 502, č. 5858/1940.

61 Nalodenie na obe plavidlá prebehlo vo viacerých etapách. Dňa 27. 8. 1940 večer pricestovalo podľa policajnej expozitúry na Hlavnú stanicu vlakom 526 Židov vykázaných z Nemecka, ktorí boli o 22.00 odvezení do prístavu a nalodení. V noci z 27. na 28. 8. nastúpilo na parník

občanov Slovenska a Maďarska.⁶² Transport s viac ako 3 500 osobami viezli okrem parníkov Helios a Uranus aj parníky Melk a Schönbrunn.⁶³ Išlo o posledný palestínsky transport z bratislavského prístavu. Niekoľko dní po vyplávaní boli vysťahovalci premiestnení v Tulcei na námorné lode Milos, Pacific a Atlantic. Strastiplná cesta sa pre časť z nich nakoniec skončila britskou internáciou na ostrove Maurícius, kde strávili zvyšok vojny.⁶⁴

Transport, ktorý nevyplával : Vojvoda Mišič a Princeza Jelena

Zaujímavý pohľad na život židovských emigrantov v Bratislave ponúka aj prípad transportu na parníkoch Vojvoda Mišič a Princeza Jelena. Išlo o najväčšiu vysťahovaleckú akciu Židovskej ústrednej úradovne do Palestíny, ktorú organizovala v roku 1939 a 1940. Povolenie k tomu získala od ministerstva vnútra v septembri 1939.⁶⁵ Úradovňa predtým predložila ministerstvu zoznamy vysťahovalcov, ktoré MV zaslalo na preskúmanie policajnému riaditeľstvu⁶⁶ a minis-

---

Helios 218 osôb, 28. 8. bolo naložených k transportu do Palestíny ďalších 175 ľudí (spolu 393 osôb). Okrem policajnej hliadky, ktorá uskutočnila pasovú kontrolu, bolo prítomných viacero gardistov a asi 20 členov finančnej stráže spolu s úradníkmi. Dňa 28. 8. sa na osobnom nástupišti pri spoločnosti DDSG nalodil transport Židov na Uranus. Nadránom z jeho paluby spadol do Dunaja N. Dávid z Rzesova a utopil sa. Na Helios 30. 8. pristúpilo ďalších 64 ľudí, celkový počet naložených tak predstavoval 730. Nalodenie pokračovalo aj 3. 9. 1940. SNA, f. PR, k. 2266, Mimoriadne služby pri nalodení židov (zoznam gážiztov); k. 2173, Udalosti z 27. na 28. augusta 1940; Udalosti z 28. na 29. augusta 1940; Udalosti z 29. na 30. augusta 1940; Udalosti z 30. na 31. augusta 1940.

- 62 V zoznamoch PR sa nachádza celkovo 828 osôb. SNA, f. MV, k. 737, č. 127236/1940. V transporte sa nachádzali Židia z Nemecka, Viedne, Protektorátu, Gdanska aj niekoľko prepustených väzňov z Dachau.
- 63 Parníky Melk a Schönbrunn, na rozdiel od Uranusu a Heliosu, vyplávali pravdepodobne z Viedne. Nemáme informácie o tom, že by sa zastavili aj v Bratislave. Všetky štyri lode patrili spoločnosti DDSG.
- 64 ANDERL, Emigration, s. 304-308.
- 65 Ministerstvo udelenie povolenia podmienilo splnením viacerých podmienok. Ich nedodržanie mohlo mať za následok okamžité zastavenie príprav. ŽÚÚ mala za povinnosť zaistiť „1./ úhradu dopravného, pri čom pridel devíz treba zaistiť u Slovenskej národnej banky... 2./ potrebnú prepravu do námorného prístavu, ako aj transit cez štáty, cez ktoré transport do námorného prístavu ide, spolu s povolením nalodenia na námorný parník, 3./námornú loď... 4./ konečné pristáhovalecké vízum, lebo povolenia do zeme určenia 5./ povolenie Najvyššieho úradu hospodárskeho spolu s príslušnými vývoznými povoleniami, na vývoz potrebných potravín na cestu do námorného prístavu a na dobu aspoň 30 dní...“
- 66 PR v októbri skontrolovalo zoznam osôb zaradených do transportu z policajného a národno-bezpečnostného hľadiska. Pretože išlo zväčša o mladšie osoby a boli to „osoby priemerných schopností a bez špeciálnych národno-hosp. kvalít“, nič proti ich zaradeniu do transportu nemietalo. MV zaslalo svoj súhlas s vysťahovaním osôb v zozname po dohode s PR, MNO a Najvyšším hospodárskym úradom v decembri 1939. SNA, f. PR, š. 502, č. 11084/1939; č. 378/1940.

terstvu národnej obrany⁶⁷. Samotné ministerstvo si tiež vyhradilo právo vylúčiť z predložených zoznamov osoby, ktorých vystáhovanie nepovažovalo za žiaduce a to bez udania dôvodu a možnosti odvolania. V lete 1939 získala Úradovňa prostredníctvom Tatra banky v Bratislave povolenie Slovenskej národnej banky na 30 000 libier k vystáhovaniu 1000 osôb (zväčša nemajetných vo veku 18 – 35 rokov).⁶⁸ Dohľadom nad prípravami poverilo ministerstvo policajné riaditeľstvo, pričom „v záujme kontroly“ mienilo vyslať svojich zmocnencov na náklady usporiadateľa až do nalodovacieho prístavu.⁶⁹

Úradovňa sa na prelome rokov 1939 a 1940 dohodla so židovským lodným dopravcom Baruchom Confinom zo Sofie na poskytnutí lodí, ktoré by z bulharského Ruse, prípadne iného prístavu, prevzali utečencov cestujúcich z Bratislavy. Do Ruse mali 700 vystáhovalcov dopraviť začiatkom apríla 1940 juhoslovanské parníky Vojvoda Mišič a Bitoj (neskôr nahradený parníkom Princeza Jelena).⁷⁰ Pred odchodom transportu poverilo ministerstvo vnútra policajné riaditeľstvo určením sprievodcov, ktorí nesmeli „*vystupovať ako reprezentanti našich štátnych úradov pred úradmi alebo osobami v cudzine a musia sa zdráhať udania akýchkoľvek informácií*“. Súčasne sa malo postarať, „*aby dňa 7. apríla t. r. bolo zabránené akémukoľvek shlukovaniu osôb pri nalodovaní transportu tam nepatriacich ako i o všetky potrebné štáto-policajno-bezpečnostné opatrenia*“.⁷¹

Tesne pred príchodom parníkov do Bratislavy 7. apríla 1940 však juhoslovanské MV oznámilo nové podmienky udelenia tranzitu pre židovských utečencov. Emigranti sa museli preukázať tranzitnými vízami, k čomu potrebovali v cestovných dokladoch víza cieľovej krajiny a povolenie prístavu, v ktorom pasažieri prestupovali na námorné plavidlo. Riečna plavba Kráľovstva Južoslávie neskôr uviedla, že ešte v ten deň ju o situácii informoval riaditeľ spoločnosti Plavčič, podľa ktorého proti povoleniu tranzitu transportu intervenovala u juhoslovanského kabinetu anglická vláda.⁷² Spoločnosť prisľúbila zasiahnuť v prospech emigrantov v Belehrade a očakávajú skoré vyriešenie komplikácií, povolila nalodenie.⁷³ Úradovňa, vychádzajúc z rovnakého predpokladu, nechala

67 MNO z transportu uvoľnilo minimálne 57 mužov podliehajúcich pracovnej povinnosti.

68 Transport sa nakoniec týkal len 700 ľudí. Podľa názoru ŽÚÚ k jeho realizácii potrebovala 56 480 dolárov, Slovenská národná banka im však vyplatila len časť sumy. Ešte pred nalodením oboch parníkov však úradovňa peniaze potrebné na uhradenie dopravného obdržala. SNA, f. ŽÚÚ, k. 1, bez č.

69 SNA, f. PR, š. 502, č. 11084/1939.

70 Dohodu uzavrela ŽÚÚ vo februári 1940 s Riečnou plavbou Kráľovstva Južoslávie.

71 SNA, f. PR, k. 502, 2560/1940.

72 Jaakov Ronen tiež uvádza, že vyplávanie transportu zabránila diplomatická intervencia Veľkej Británie. RONEN. Osudné dni. In POLÁKOVÁ, NADUBINSKÝ a MEŠTAN. *Hašomer Hacair: dejiny hnutia*. Bratislava 2001, s. 78-79.

73 SNA, f. PR, k. 502, 2605/1940.

8. apríla na oba parníky nastúpiť 741 vystaňovalcov.⁷⁴ Napriek snahe situáciu riešiť za pomoci vlastného zástupcu vyslaného do Belehradu,⁷⁵ slovenského ministerstva zahraničných vecí, diplomatického zastúpenia Juhoslávie v Bratislave aj Riečnej plavby, organizátori nutné doklady nezískali.⁷⁶ Vyslanectvo Slovenskej republiky v Belehrade 12. apríla podalo vo veci nótu, nič však nedosiahlo.⁷⁷ Juhoslovanská spoločnosť preto vyvíjala intenzívnu snahu osoby z parníkov, ktoré už koncom apríla potrebovala pre vlastnú potrebu, opäť vyložiť.⁷⁸ Nasledovali mesiace vzájomného obviňovania z nedodržania dohody a hrozieb z oboch strán. Lodná spoločnosť požadovala poplatok za státie lodí v prístave, čo Úradovňa odmietla a naopak sama žiadala náhradu škody.⁷⁹ K tomu sa pridali aj problémy s majiteľom námorných lodí, na ktoré mali emigranti neskôr prestúpiť. Bolo zrejmé, že situáciu sa nepodarí vyriešiť, preto ŽÚÚ okolo 20. apríla sama požiadala o vylodenie parníkov. Policajné riaditeľstvo jej však odmietlo vyhovieť.⁸⁰ Motívom takéhoto konania bola snaha PR donútiť lodnú spoločnosť vrátiť Úradovňou zaplatenú miliónovú zálohu „*a potom sa môže ďalej jednať o podmienkach vylodenia*“.⁸¹ Postup policajného riaditeľstva sa u Riečnej plavby stretol so zásadným nesúhlasom: „*márne sme poukazovali na nezákonný postup Policajného riaditeľstva a na kompetentnosť tunajšieho súdu, ktorý by v prípade sporu medzi nami a Židovskou organizáciou vyniesol rozsudok*“.⁸² Nepomohlo ani varovanie, že o situácii informujú diplomatickú misiu v Bratislave a úrady v Belehrade.

„Dnes (22.4.) sa už nehovorí ani o p. Ministrovi ani Ministerstvu, ale na nedovolený a dľa nášho skromného úsudku nezákonný spôsob skúša sa zo

74 Pri nalodení transportov colné orgány zaistili vystaňovalcom o. i. potraviny ako káva, čokoláda, čaj, citróny a pomaranče, pre ktoré vyžadovali vývozné povolenie. Povolenie vyviezť ostatné potraviny udelilo Úradovni ministerstvo hospodárstva už v marci 1940.

75 Išlo o zástupcu Želky Karla Lemariho.

76 Úradovňa dokonca predložila juhoslovanskému zastupiteľstvu v Bratislave neplatné cieľové víza.

77 Chargé d'affaires uviedol, že je potrebné zaobstarať rumunské tranzitné vízum „*a aby vstupné vízum pre Uruguay a Paraguay bolo vidované diplomatom z kariery*“. Cestujúci na oboch parníkoch nedisponovali certifikátmi. SNA, f. Ministerstvo zahraničných vecí, k. 267, č. 1775/1940; 1631/1940.

78 Pokúsila sa transport vylodiť 18. 4. 1940, k čomu jej však PR a MV odmietli dať súhlas. Spoločnosť vyslovila s týmto postupom nesúhlas a žiadala písomné vysvetlenie takéhoto obmedzenia. SNA, f. ŽÚÚ, k. 1, bez. č.

79 Policajné riaditeľstvo v Bratislave taktiež vyzvalo spoločnosť, aby vrátila 1 220 000 Ks, ktoré u nej zložila ŽÚÚ, pretože podľa polície nedodržala zmluvne dohodnuté záväzky („*Pán Plavčíč odoprel vrátenie obnosu s tým, ač ho vraj žalujú.*“).

80 SNA, f. PR, k. 502, 2605/1940.

81 SNA, f. PR, k. 502, 2725/1940.

82 Tamže.

strany Policajného Riaditeľstva robiť nátlak na Riečnu plavbu Kráľovstva Juhoslávie a znemožniť tuto, aby chránila v tomto prípade svoje vlastné záujmy... Aby vec bola ešte nepochopiteľnejšia, Židovská ústredná úradovňa svojim dopisom zo dňa 21. t. m. tvrdí, že aj ona požiadala Policajné Riaditeľstvo, aby bolo prevedené vylodovanie emigrantov, ale že vraj Policajné Riaditeľstvo odmietlo tejto žiadosti vyhovieť... predmetným postupom Dr. Jakuboczyho Policajné Riaditeľstvo nepoškodzuje len Židovskú organizáciu, ale aj nás.“⁸³

Židovskí vystaňovalci sa tak stali rukojemníkmi celej situácie. Pri parníkoch stála strážna služba, pri vchode do prístavu členovia finančnej stráže. Podľa policajného hlásenia boli k emigrantom pripustené mnohé nepovolené návštevy aj s balíčkami, hoci akýkoľvek styk so Židmi na lodiach bol „*neprípustný, vyjmuč osoby vedúce a ktoré osoby majú povolenie od p. Dra Jakubociho*“.⁸⁴ Transport bol napokon vylodený 25. apríla 1940 a sklamaní pasažieri „*rozišli sa do svojich domovov*“.⁸⁵ Riečna plavba Úradovni zaplatila 550 000 Ks, na ďalšie finančné požiadavky ale odmietla pristúpiť.⁸⁶

Počas týždňov vyjednávania medzi jednotlivými účastníkmi sporu žili stovky členov transportu na oboch parníkoch v neistote i očakávaní. Situáciu na lodiach môžeme bližšie pochopiť na základe svedectva zástupcu riaditeľa štátnej nemocnice v Bratislave a prístavného lekára Alexandra Baranského, ktorého prístavná správa vyslala na kontrolu vystaňovalcov (dokument č. 4). Úrad k tomuto kroku pristúpil, pretože s príchodom teplejšieho počasia sa začal obávať možného prepuknutia nákazy a „*[z] dôvodu, že niet žiadnej nádeje na odchod lodi*“.⁸⁷ Podľa lekára, ktorý prehliadku vykonal v deň vylodenia (!), bolo na oboch lodiach asi 800 osôb vrátane posádok. Napriek ich mnohohodnovému pobytu na malom priestore hodnotil ich životné podmienky priaznivo:

„Vchádzajúc na loď, konštatoval som všade čistotu a poriadok a rozšafnosť, čo nasvedčuje premyslenému vedeniu tejto veľkej vystaňovaleckej domácnosti. Nahliadnúc hlbšie do spôsobu života spolucestujúcich, vidíme všade usporiadanosť, vyrovnanosť a túžbu za novým domovom.“⁸⁸

Vystaňovalci trávili voľný čas prevažne v spoločných „denných miestnostiach“, prístup na čerstvý vzduch bol obmedzený z dôvodu malého priestoru na palubách lodí, kde sa nachádzali potraviny a batožina. Lekár upozornil na fakt, že ľudia nesmeli už viac ako dva týždne plavidlá opustiť, čo pri nemožnosti

83 Tamže.

84 SNA, f. PR, k. 502, 312/1940.

85 SNA, f. PR, š. 502, 1958/1939.

86 SNA, f. PR, k. 502, bez č.

87 SNA, f. Poriečny plavebný úrad (PPÚ), k. 105, č. 974.

88 Tamže.

voľného pohybu ohrozovalo ich zdravotný stav. Venovali sa ručným prácam či spoločenským hrám, ako i činnostiam spojeným s bezproblémovým fungovaním života v stiesnených priestoroch. Okrem všeobecne udržiavanej čistoty vystaňovalci dbali na osobnú hygienu povinnými kúpeľmi dvakrát do týždňa, na ich zdravie dohliadali viacerí lekári spolu so „vzdelanejšími“ ženami, zastávajúcimi úlohu ošetrovateliek.

„Pri prehliadke improvizovanej lodnej nemocnice, nezistil som žiadne prípady nákazlivých chorôb. Zo všeobecných chorôb najčastejšie sa vyskytujúcich konštatované boli: kathare priedušiek, zánet mandlí, kathare zalúdočné a črevné.“⁸⁹

Infekcie sa ale vystaňovalcom nevyhli: 12. apríla museli kvôli šarlachu odviezť z parníka Vojvoda Mišič štyroch príslušníkov jednej rodiny na detskú kliniku.⁹⁰ Stravovali sa z vopred zhromaždených zásob, k príprave pokrmov pritom nevyužívali lodnú kuchyňu, ale improvizované priestory na palube. *„Je zaujímavé, že napriek nedostatku miesta, nemali nikde nič narozkladané, hoci práve varili obed.“⁹¹* Podľa Baranského však ľudom oslabovala kondíciu nedostatočná výživa (*„...spôsob stravovania je jednotvárnym, bez mlieka, masla, zeleniny a ovocia.“*) a v niektorých prípadoch aj nervové vypätie spôsobené pocitmi neistoty. Nedostatky, ktoré na lodiach zistil, považoval za vážne, preto vyzval ministerstvo vnútra, aby

„urobilo čím skôr potrebné opatrenia cieľom odstránenia zdravotných závad, ktoré môžu mať v zápätí vážne ohrozenie i štátnych záujmov v prípade vyskytnutia sa dajakej väčšej epidemie na lodi poťážne v prístave. Odhliadnúc od trov spojených s prevedením potrebných zdravotno-polícajných opatrení ministerstvom vnútra, treba mať na ume i prípadne značnejšie hospodárske straty národohospodárskeho rázu, keď by sa vyskytla potreba prípadného karantovania prístavu. Predísť týmto eventualitám je možné buď zariadením, aby lode s vystaňovalcami čím skôr odpuli na miesto svojho určenia – čo by bolo najúčelnejšie, – buď ich vylodením a vhodným a účelným ubytovaním v nejakej budove ministerstvom k tomu cieľu určenej pre tých vystaňovalcov, ktorí nemôžu bývať u svojich príbuzných alebo známych až do doby ustálenia nového termínu ich odchodu. Pri riešení týchto otázok treba mať na zreteli a treba rátať prípadne i so samovraždami, ktoré by sa mohly vyskytnúť pri vylodení vystaňovalcov, keďže u niektorých badať isté nervové napnutie a podráždenosť...“⁹²

89 Tamže.

90 SNA, f. PR, k. 502, 1560/1940; 2363/1940.

91 SNA, f. PPÚ, k. 105, č. 974/1940.

92 Tamže.

Skôr ako mohlo ministerstvo zvážiť lekárove návrhy, povolili úrady vylodenie neúspešného transportu. Zvyšné potraviny z parníkov nechala ŽUU previezť do Patrónky (pričom zo zásob zmizlo niekoľko stoviek kilogramov surovín).⁹³ Keďže väčšina pasažierov pochádzala z ekonomicky slabšieho prostredia, náklady spojené s neuskutočneným transportom boli pre nich neúnosné až likvidačné. ŽÚÚ vrátila cestujúcim asi 10 % zaplatených výdavkov, o vyplatenie aspoň polovice z nich sa však pokúsila až Ústredňa Židov v roku 1941. Ústredný hospodársky úrad, ktorý by takúto dohodu s účastníkmi transportu musel schváliť, o podobný krok ale nemal záujem.⁹⁴

Záver

Vyst'ahovalectvo židovskej komunity z európskych krajín v období, keď svoju moc a predstavy o spoločnosti začali realizovať nacisti a ich spojenci, bolo únikom, resp. útekem pred ich perzekučnou politikou. V situácii, keď takmer žiadna z krajín nemala záujem o príchod väčšieho počtu židovských utečencov, zvolili mnohí z nich trasu do Palestíny cez Bratislavu, Viedeň či Budapešť do Talianska, Rumunska alebo Juhoslávie, prípadne tzv. dunajskú cestu s rovnakým cieľom. Na územie Erec Jisrael sa však legálnym spôsobom mohlo dostať (vzhľadom na britskú mandátnu politiku) len obmedzené množstvo osôb. Nebolo preto výnimkou, ak sa utečenci nakoniec ocitli v britských internačných táboroch. Niekedy vyst'ahovalci dosiahli Palestínu až po dramatickom putovaní plnom nebezpečenstiev ako v prípade parníka Pentcho alebo sa ich útek skončil tragickým neúspechom ako pri transporte Kladovo. Väčšina z týchto utečencov sa na svojej púti ocitla na niekoľko hodín, dní, týždňov i mesiacov v Bratislave. „*Bratislava sa hemžila emigrantmi z Maďarska, z Burgenlandu, z Nemecka, Rakúska, z Moravy a Poľska,*“ spomínal Aron Grünhut.⁹⁵ Vzhľadom na skutočnosť, že značná časť emigrantov musela na odchod transportu v hlavnom meste čakať, čelili židovské pomocné organizácie i domáce úrady v rokoch 1938 – 1940 náročnej logistickej úlohe. Hlavnými lokalitami, kam po príchode do Bratislavy vyst'ahovalci zamierili, sa stala Slobodáreň a areál bývalej továrne na Patrónke. Rekonštrukciu životných podmienok židovských utečencov v týchto miestach dopĺňa pohľad na špecifický priestor parníkov Vojvoda Mišič a Princeza Jelena, ktoré sa stali prechodným domovom pre viac ako 700 ľudí v apríli 1940. Najnáročnejší pobyt čakal na utečencov na Patrónke, ktorá nespĺňala základné ubytovacie štandardy, hoci na rozdiel od zmienených lodí umožňovala aspoň minimálny pohyb osôb.

93 SNA, f. ŽÚÚ, k. 1, bez č.

94 MEŠKOVÁ HRADSKÁ. Vyhnaní, alebo emigranti? Vyst'ahovateľské akcie zo Slovenska po vzniku autonómneho Slovenska. In MICHÁLEK. *Obraz a odraz osobnosti modernej doby*. Bratislava, 2019, s. 253-267; HRADSKÁ. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940 – 1941)*. Bratislava 2008, dokument č. 28, 96-97.

95 GRÜNHUT, *Katastrofa*, s. 8-9.

Napriek všetkým negatívam, život v daných miestach ponúkal ich obyvateľom viac či menej znesiteľné podmienky života. V prípade Patrónky dokázal domáci režim využiť skúsenosti s internovaním Židov v čase deportácií v roku 1942, keď v rovnakých priestoroch zriadil koncentračné stredisko. V tom čase sem však prišli Židia na základe cudzieho rozhodnutia, zbavení akýchkoľvek práv a s určenou cieľovou stanicou, ktorá nesľubovala nádej na lepšiu budúcnosť.

PRÍLOHY

Tabuľka č. 1

Príjazd a odjazd emigrantov vlakom cez Hlavnú stanicu v Bratislave 1938 – 1940⁹⁶

Dátum	Smer príchodu	Smer odchodu	Počet osôb	Ubytovanie	Poznámka
Január 1939	Brno	Maďarsko	600?		Palestína; Odchod transportu nie je potvrdený
Marec 1939	Praha/Brno	Split	?		K československej skupine sa malo pripojiť 150 Židov zo Švajčiarska.
12. 3. 1939	Brno		680		Odchod na lodiach Tulln a Minerva 13. 3. 1939; Palestína
24. 8. 1939		Marchegg	30		Chlapci a dievčatá so sprievodcom; Palestína
10. 10. 1939		Marchegg Viedeň	160		Palestína
15. 10. 1939	Praha		68	Slobodáreň	
16. 10. 1939	Praha		70	Slobodáreň	Odchod 18. 10. 1939 loďou do Palestíny (predpoklad)
	Praha		67	Slobodáreň	Odchod 18. 10. 1939 loďou do Palestíny (predpoklad)
	Marchegg		40	Slobodáreň	Odchod 18. 10. 1939 loďou do Palestíny (predpoklad)
17. 10. 1939	Praha		70	Slobodáreň	Odchod 18. 10. 1939 loďou do Palestíny (predpoklad)

⁹⁶ Tabuľka je zostavená na základe neúplných záznamov. SNA, f. PR, k. 2172, 2173, Udalosti policajných expozitúr v Bratislave.

	Praha		39	Slobodáreň	Odchod 18. 10. 1939 loďou do Palestíny (predpoklad)
18. 10. 1939	Praha		40	Slobodáreň	
	Praha		70	Slobodáreň	
19. 10. 1939	Praha		70	Slobodáreň	Odchod 21. 10. 1939 loďou do Palestíny (predpoklad)
23. 10. 1939	Marchegg		34	Slobodáreň	
24. 10. 1939	Marchegg		70		Vystaňovalci boli z Hlavnej stanice prevezení autobusmi do Zimného prístavu, odkiaľ pokračovali loďou do Palestíny.
	Marchegg		50		
28. 10. 1939	Praha		60?	Slobodáreň	
29. 10. 1939	Praha		80	Slobodáreň	
	Praha		70	Slobodáreň	
30. 10. 1939	Praha		68	Slobodáreň	
	Praha		83	Slobodáreň	
31. 10. 1939	Praha		83	Slobodáreň	
	Praha		80	Slobodáreň	
1. 11. 1939	Praha		90	Slobodáreň	
10. 11. 1939	Praha		10	Slobodáreň	
13. 11. 1939	Praha		50	Slobodáreň	
	Marchegg/Viedeň		29		Spolu 238 osôb, pokračovali do Zimného prístavu alebo do Slobodárne.
	Marchegg/Viedeň		19		
	Marchegg/Viedeň		97		
	Viedeň		93		
14. 11. 1939	Viedeň		196		Spolu s 8 domácimi Židmi nalození na loď Uranus
19. 11. 1939	Marchegg/Viedeň		210	Slobodáreň	Transport prišiel bez súhlasu úradov, ten získal až dodatočne. Krajinský úrad preto takýto postup do budúcnosti zakázal. 26. 11. 1939 sa mali naložiť na Uranus.
20. 11. 1939	Marchegg		34	Slobodáreň	

23. 11. 1939	Marchegg		128	Slobodáreň	
25. 11. 1939	Viedeň		800	Patrónka	Transport uvádza Anderlová. ⁹⁷
26. 11. 1939	Marchegg		380		Z Hlavnej stanice odišli vystaňovalci do prístavu.
	Marchegg		27	Slobodáreň	
27. 11. 1939	Marchegg		34	Slobodáreň	Židia z Nemecka
28. 11. 1939	Marchegg		44	Slobodáreň	Židia z Nemecka
29. 11. 1939		Budapešť	45		Židia z Bratislavy (?); Palestína
	Marchegg		27	Slobodáreň	
1. 12. 1939	Marchegg		140	Slobodáreň	
	Praha		80?	Slobodáreň	Židia z Protektorátu
	Marchegg		64	Patrónka	Židia z Nemecka
2. 12. 1939	Praha		40	Slobodáreň	
4. 12. 1939	Praha		41	Slobodáreň	
11. 12. 1939	Protektorát		75	Slobodáreň	
	Marchegg		19	Slobodáreň	
13. 12. 1939		Budapešť	50		Židia z Bratislavy (?); smer Taliansko
	Marchegg		73	Slobodáreň	
14. 12. 1939	Marchegg		64	Slobodáreň	
15. 12. 1939	Protektorát		76	Patrónka	
	Marchegg		70?	Slobodáreň	
	Marchegg		46	Patrónka	
16. 12. 1939	Marchegg		41?	Slobodáreň	
20. 12. 1939	Marchegg		44?	Slobodáreň	
	Marchegg		55	Slobodáreň	
21. 12. 1939	Marchegg		36	Slobodáreň	
24. 12. 1939	Marchegg		45	Patrónka	
27. 8. 1940			526		Židia vykázani z Nemecka; z Hlavnej stanice odvezení priamo do prístavu a nalození.

---

97 ANDERL, Emigration, s. 298.

Dokument č. 1

Sťažnosť klientov Slobodárne v Bratislave proti ubytovaniu Židov z 8. februára 1940.

Predmet: Obyvatelia Slobodárne – sťažnosť

Veľmi súrne!

Slávne Ministerstvo vnútra, odd. V/c

v Bratislave.

Podpísaní obyvatelia Slobodárne v Bratislave, Železničiarska ul. Č. 17 dovoľujú si slávnemu ministerstvu vnútra podať sťažnosť proti umiestneniu židov v Slobodárni.

Od jeseni minulého roka celé transporty židov počtom 600 – 700 sú umiestňované v Slobodárni správou tohto ústavu. Je veľmi nepríjemné, pre nás obyvateľov, znášať ich kriky a trpeť ich nečistotu a tým viac, že sú nemožne umiestnení, keďže Slobodárňa dostatok voľných izieb nemá a ich umiestňuje na chodby, takže my, stáli obyvatelia, nemôžeme sa dostať ani do umyvárne, keďže celá chodba je založená posteľami a batohami. Najpálčivejšie pre nás obyvateľov je znášať špinu po židoch, ktorou sa títo markantne vyznačujú. A keďže ich je na chodbe mnoho umiestnených, nedá sa ani pri dennom upratovaní udržať čistota a hygiena. Zo zdravotného stanoviska umiestnenie židov po chodbách je vôbec neprípustné. Dovoľujeme si uviesť len niekoľko prípadov, ktoré ohrozujú zdravie všetkých obyvateľov:

Transport židov, ktorý je teraz umiestnený v Slobodárni, zotráva tu už 10 týždňov. Od príchodu až doteraz je veľmi mnoho z nich nemocných na hnisavú anginu. Túto nemoc, zvlášte na ženskom oddelení roznášaly židovky tým, že v umyvárni stále kloktaly hrdlá do umyvadiel a my dievčatá na ženskom oddelení sme sa musely v takýchto umyvadlách umývať, pretože je umyvárňa spoločná. Následok toho bol ten, že jedna z obyvateľiek práve v posledných dvoch týždňoch prekonala tiež túto nemoc. V umyvárni robia židovky neznesiteľnú špinu. Denne perú v umyvadlách svoje špinavé prádlo a tiež po židoch – mužoch, a čo najhoršie, že nemajú mydla a špinavé prádlo držia ponamáčané 3 – 5 dní v umyvadlách, že už hnilobou zapácha. My obyvatelia sa nemôžeme ani umývať, lebo nemáme nikdy miesta, keďže sú umyvadlá zaplnené špinavým prádlom. Umyvárňa nemá byť práčňou pre toľkých židov. Umyvárňa na III. poschodí žen. odd. smrdí už hnilobou a nemožno v nej dýchať. Odkedy sa židia sem nasťahovali, úplne už oplesnela, keďže celé dni sa močí a suší prádlo po židoch. Židov je veľmi mnoho nemocných.

Prosíme čo najúctivejšie slávne ministertstvo vnútra, aby títo židia s chodieb boli odstránení a zvláštne z takých poschodí, kde bývajú trvalí nájomníci /II, III. poschodie jak na ženskom tak i na mužskom oddelení/ a boli umiestnení na vhodnom mieste, kde nebudú na obtiaž nám kresťanom a kde budú môcť udržiavať hygienu.

Býva tu mnoho vysokoškôľakov, ktorí potrebujú kľud na štúdia a v prípade, že im nebude daná možnosť kľudnému štúdiu, nútení sa budú všetci vysťahovať, ako i úradníčky zo ženského oddelenia. Ved' sám pán správca Slobodárne naznačil, že správa Slobodárne má záujem na samých trvalých nájomníkoch a chce urobiť postupom času z nej akýsi internát pre slobodných. Nám všetkým je to vítané, ale pri takomto stave nie.

Opätovne prosíme o zjednanie nápravy v horeuvedenej záležitosti a sme

V dokonalej úcte: (nečitateľné podpisy)

Bratislava, 8. II. 1940.⁹⁸

---

98 „*Súrne! Zaprotokolovať a pridať V. c. oddeleniu*“ Pečiatka Ministerstva vnútra v Bratislava-

Dokument č. 2

Odpoď správcu Slobodárne zo 7. apríla 1940 na sťažnosť obyvateľiek zariadenia

Správa Slobodárne a nocľahárne

Bratislava, Železničarska 17

Bratislava, 7. IV. 1940.

Telefon 26-38, 38-50

Čís. 179/-940

Vec: Informácie.

P.T.

Ministerstvo vnútra – Oddelenie /V/c.

v Bratislave

K Vášmu čís. 24751, podpísaná správa, dovoľuje si podať toto vysvetlenie:

1/. Židovskí vystaľovalci, prechádzajúci Slovenskom do Palestíny, bývajú ubytovaní priechodne i v Slobodárni. Posiela nám ich policajné riaditeľstvo so súhlasom príslušných ministerstiev. Pán prednosta cudzineckého oddelenia policajného riaditeľstva nás presvedčil, že poskytovaním nocľahov židovským vystaľovalcom, slúžime i finančným záujmom našej republiky, lebo s nimi prichádza na Slovensko i cudzia valuta.

2/. Slobodáreň tiež nemá škodu z týchto transportov. Poznamenávame, že náš ústav, aby mohol plniť svoje poslanie voči sociálne slabším, dostával za Československej republiky priemerne 100.000 Kč. subvencie ročne. Dnes nedostávame nič, hoci naše ročné annuity činia 250.000 Ks. Aby sme vedeli sohnáť spomenutý obnos, i židovské transporty sú nám vítané.

3/. V Slobodárni ešte nebolo nikdy ubytovaných 700 židov razom.

4/. Účastníci transportu sú pod dozorom HG a podliehajú vojenskej kázni pri ktorej pravda javí sa i predpokladaná čistota a poriadok. Majú svojich lekárov, okrem ktorých robí sústavnú kontrolu i policajná zdravotná komisia.

Chytľavého onemocnenia sme posiaľ nemali a i v prípade obyčajného nachladnutia, postihnutý býva hneď izolovaný v zvláštnej miestnosti.

Ženské z transportu bývaly umiestnené i na chodbách, lepšie rečeno v predsieňach, ale vždy tak, že to dobromyseľným našim obyvateľom neprekázalo. Ináče náš postup v prípadoch slušne odôvodnených býva tak uznanlivý, že ak sa dákomu u nás neľúbi, umožňujeme mu hladký odchod tak, že netrváme u mesačníkov ani na dvojtyždňovej výpovedi.

5/. Slečna Emília Čajková a jej sestra Ružena bývajú u nás od 1. XI. 1939. Mária Marušková a Margita Petrovičová sa už dávnejšie vystaľovaly. Z uvedených si ani jedna nesťažovala na veci, ktoré autorka sťažnosti v tejto udáva. K vôli pravde konštatujeme, že Emília Čajková býva v izbe do ktorej je vchod priamo z chodby.

Bývajú u nás aj akademici, zväčša bulhari, títo však sú umiestnení na mužskom oddelení a tu na predsieňach židia nie sú ubytovaní. Dnes už ani na ženskom oddelení nie sú židovky umiestnené na predsieňach.

---

ve, 19. II. 1940, č. 24751. „*Odd. IV/c. Odstupujem k ďalšiemu pokračovaniu v dôsledku vybavovania veci vzťahujúcich sa na dnuvedenú budovu za odd. V/c. v Brat. 22/II. 1940. Prednosta V/ c. Vzhľadom na vnútri uloženú informáciu spis založiť.*“ SNA, f. MV, šk. 1505, č. 24751/40.

Hlásili nám, že je slečna Emília Čajková neznášanlivá, že má často výstupy, ale sme si mysleli, že sú to výbuchy len staršej nervóznej devy a preto sme im nevenovali ani zvláštnu pozornosť.

Boli sme zhovievaví a nikdy sme si nemysleli, žeby vedela tak chladnokrvne napísať nepravdu, nuž ale: ženská!

Oznamujúc uvedené, sme s výrazom zvláštnej úcty: správca (nečitateľný podpis)⁹⁹

Dokument č. 3

Zápisnica z prehliadky táborov židovských utečencov v Slobodárni a na Patrónke 15. februára 1940

ČEDOK úč. Spol. cestovná kancelária slovenských železníc

Bratislava, Nám. Andreja Hlinku 14. telefon 454

Lodné oddelenie. Telefon 1977

Bratislava, dňa 15. februára 1940.

Zápisnica

O prevedenej prehliadke ubikácií, v ktorých sú umiestnení židovskí emigranti dňa 15. februára 1940, za účasti zástupcov Policajného riaditeľstva v Bratislave pánov Dr. J. Jakubocyho, Dr. J. Kozinku, zástupcov cestovnej kancelárie ČEDOK pánov J. Lipperta a K. Lemarieho a veliteľa HG pána I. Vašinu.

Bolo zistené toto:

1./ Emigranti umiestnení v Slobodárni umiestnení sú dobre a miestnosti vyhovujú plne všetkým požiadavkám policajným, zdravotným a ľudským. O 13 hodine podávaná bola strava a zistené bolo, že je dobrá.

2./ Emigranti umiestnení v Patrónke nie sú vôbec bezpečne umiestnení a ubikácie ani neodpovedajú, ani vôbec nevyhovujú požiadavkám policajným, zdravotným, tak ako aj predpisom požiarnym a bezpečnostným;

a/ emigranti umiestnení v prvom poschodí budovy, sú vo dvoch veľkých dvoranách po cca 80 osobách, do ktorých vedú jedny úzke schody ktoré vôbec nevyhovujú, v terajšom čase nebezpečné. Slama, na ktorej emigranti ležia je už celkom rozdrobená a plná prachu, takže svojmu účelu vôbec nevyhovuje. Nebezpečie požiaru je veľké a ak by podobné nešťastie vzniklo bolo by katastrofálne. Následkom toho, zriadili emigranti celodennú a celonočnú hliadku bezpečnostnú k obmedzeniu možnosti podobného nešťastia.

b/ Emigranti umiestnení v prízemku zadnej budovy sú tiež na podobnej slame, ako sub a/ uvedení, ubikácia táto má ale ešte závalu v tom, že tam tečie voda z povalí. Zdravotne nevyhovuje ani táto ubikácia a nebezpečie nie je tu tiež menšie, len s tým rozdielom, že je to prízemie.

c/ Záchody sú vôbec nedostatočné a prístup k nim v noci nie je osvetlený. Vápno nebolo dosiaľ zakúpené za účelom dezinfekcie.

d/ Kúpanie bolo umožnené len 15. februára 1940, teda po 6 týždňoch, pod 5 sprchami.

---

99 „Vzaté na vedomie. Spis uložiť.“ SNA, f. MV, šk. 1505, č. 24751/40.

e/ Stravovanie trvá dlhý čas a končí neskoro poobede obed, večere často až o pol dvanáctej v noci.

f/ Cena Ks 5.- za ubytovanie je premrštená a neúmerná tak ubikáciám, ako aj spôsobu ubytovania.

g/ Pomerne najlepšie umiestnení sú chorí emigranti v prednej budove.

h/ Emigranti ležia väčšinou na dlážke a sú zdravotne ohrození, nakoľko krytie dlážky slamou je nedostatočné a nevyhovujúce a slama nezabraňuje prechladnutiu a onemocneniu osôb. Nebezpečenstvo zahmyzenia je tiež veľké.

Správa Patrónky upozornená bola na tieto nedostatky z jednej strany ČEDOKOM skrz p. Lamarieho, z druhej strany veliteľom HG p. Vašinom a zástupcami tunajších židovských organizácií ako aj emigrantmi, neučinila ale nič k odstráneniu nedostatkov, všeudeňá správa upozornená bola na nedostatky aj pani Kálmánovou a jej manželom.

Tento stav trvá od 10. XII. 1939 a nebolo podniknuté nič k náprave ani vtedy, keď sa zistilo, že odchod emigrantov bol znemožnený a že sa musí rátať s dlhým pobytom. To bolo bezpečne zistené už 28. decembra 1939. Komisia rozhodla po spísaní protokolu úradne podniknúť všetky potrebné kroky k zjednaniu nápravy.¹⁰⁰

Dokument č. 4

Zápisnica prístavného lekára Dr. Alexandra Baranského o prehliadke lodí Vojvoda Mišič a Princeza Jelena 25. 4. 1940

Lekárska zpráva

Dr. Alexandra Baranského

O prehliadke židovských vysťahovalcov ubytovaných na 2. juhoslov. lodiach v bratislavskom prístave.

Z príkazu št. prístavnej správy previedol som dňa 25. IV. 1940 prehliadku židovských vysťahovalcov ubytovaných na dvoch juhoslovanských lodiach v počte asi 800 osôb spolu s loďnou posádkou.

Vchádzajúc na loď, konštatoval som všade čistotu a poriadok a rozšafnosť, čo nasvedčuje premyslenému vedeniu tejto veľkej vysťahovaleckej domácnosti. Nahliadnúc hlbšie do spôsobu života spolucestujúcich, vidíme všade usporiadanosť, vyrovnanosť a túžbu za novým domovom. V ich veľkej domácnosti badať porozumenie pre praktické rozdelenie práce, hoci medzi spolucestujúcimú nachádzajú sa občania rôznych spoločenských tried, odrážajúcich sa charaktermi a spôsobom života.

Pri vchode na loď po legitimovaní sa ako prístavný lekár poverený lekárskou službou v bratislavskom prístave, sprevádzal ma ochotne patričný kapitán lodí po všetkých miestnostiach denných, kabínach a vedľajších miestnostiach ako kuchyni loďnej, skladišť, kúpeľní, záchodov a pod., kde nespozoroval som nijakých neprítojností.

---

100 Pečiatka Prezídia PR Bratislava z ?. 2. 1940, č. 1154. Podpisy Jakubócyho, Lamarieho, Kozinku a Vašinu. „Beriem na vedomie obsah zápisnice a poznamenávam, že niektoré závady sú už odstránené a o ďalšie závady podniknúť som všetko, aby boly odstránené. Dosiaľ tak učiniť som nemohol z nedostatku finč. Prostriedkov. Bratisl. 28. II. 1940.“ (rukou) Nečitateľný podpis. SNA, f. PR, šk. 502, č. 1154/1940.

V obytných miestnostiach je všetko v najväčšom poriadku, pokiaľ je to možné pri tak veľkom saskúpení cestujúcich. Nevidno nervózneho behania sem-tam, všetko robia kľudne a rozmyslene. Väčšina cestujúcich zdržuje sa v obytných denných miestnostiach, zabávajúc sa tam rozhovorom, čítaním, písaním, hrou v karty a šachom a pod., iné malé skupinky slnia sa na palube, na ktorej však niet miesta pre väčší počet osôb, nakoľko sú tam uskladnené tie najnutnejšie potraviny, veľká batožina prikrytá nepremokavou plachtou. Kufriky a malá batožina ako aj iné osobné potreby sú uložené pod sedadlami v denných miestnostiach.

Ženy zaoberajú sa šitím, opravovaním šatstva, štopkaním punčoch a inými ručnými prácami, ako praním prádla alebo ihrajú sa so svojimi deťmi. I tu je najväčšia harmonia. Každá vec má svoje miesto, svoj poriadok, ba i čistotu.

Pre vystaľovalcov sa nevarí v loďnej kuchyni ale zvláštnej na palube improvizovanej kuchyni zariadenej niekoľkými väčšími kotlami, hrncami kastrolami a najnutnejším kuchynským riadom. Je zaujímavé, že napriek nedostatku miesta, nemali nikde nič narozkladané, hoci práve varili obed. Jedálny lístok podávaných jedál je nižuvedený. Nikde nás nezarazí zápach hnojúcich odpadkov, niet stôp nahodile vylievaných pomyjí u vchodu improvizovanej kuchyne, ako to často býva v menej usporiadaných domácnostiach. O čistotu spoločných miestností, chodieb, kabín, a vedľajších ubikácii starajú sa sami vystaľovalci, lebo k udržovaniu stálej čistoty pri trvalom ubytovaní na lodi lodný personál nedostačuje.

Ako zvláštne opatrenie pripomínam okolnosť, že cieľom udržania osobnej čistoty je nariadené všetkým vystaľovalcom bez výnimky teplý kúpeľ dvakrát v týždni. Všetci vystaľovalci sú označení bežnými číslami, takže je nemožné vyhnúť sa nikomu nariadeným opatreniam. Pri záchodoch koná sa stály dozor, tak vo dne ako i v noci, a kontrolujú sa stolice vystaľovalcov po každom upotrebení záchoda.

Pri prehliadke bolo zistené, u niektorých osôb, isté napnutie nervové a neistota čo následok o neistej doby odchodu lodi. Celkom však prevláda kľudna rozvaha v ich počinaní. Že pri takomto dlhšie trvajúcim nervovom stave a podráždenosti telo ťažko odoláva i nemociam je všeobecne dobre známe.

Do každodenného jedálneho lístku sú pojaté tieto jedlá:

a/ raňajky: čierna káva, chlieb a niekedy marmeláda,

b/ obed: zemiaková polievka, macesové knedle, slivkový kompot. Ako prívarok: kelkapausta, biela alebo červená repa.

c/ večera: čaj alebo čierna káva, chlieb a prípadne marmeláda.

Nakoľko lode stoja toho času pri prístavnej správe na ľavom brehu Dunaja, je postarané o bezvadnú čerstvú pytnú vodu zapojením obidvoch lodí na bratislavský mestský vodovod. Prpomína sa, že výšuvedenú stravu doplňujú si vystaľovalci hlavne na predobed a olovrant salámom a rôznymi mäsitými a rybacími konzervami. Tento spôsob výživy nezaručuje vystaľovalcom neporušené zdravie a telesnú a duševnú výkonnosť a musí byť preto označený ako nedostačujúci, lebo zmienený spôsob stravovania je jednotvárnym, bez mlieka, masla, zeleniny a ovocia. K účelnej výžive človeka patrí však nie len požitie určitého množstva živín ale tiež i dostatočné množstvo potravín obsahujúcich potrebné neustrojené soli, vitaminy, čo je nezbytné nutné k udržaniu zdravia. Nedostatok týchto zapríčiňuje isté choroby a zoslabenie organizmu vôbec. Nemožno teda povedať, že by strava vystaľovalcov požívaná nimi už 18 dní, bola považovaná za správnu stravu miešanú, ktorá mala by byť smesou všetkých živín v určitom vzájom-

nom pomere. Keďže strava požívaná vystaňovalcami, hoci je chutne a dobre pripravená, a podávaná v dostatočnom množstve, nevyhovuje podmienkam správnej výživy, snižuje s jednej strany jednak telesnú výkonnosť a jednak zvyšuje náchylnosť k infekčným nemociam.

Pre udržanie zdravia sú veľmi dôležité pohyby vo voľnom priestore – na čerstvom vzduchu. U vystaňovalcom táto podmienka nie je zadržaná, nakoľko už 18 dní, t.j. od doby nalodenia, nebolo im povolené z lode vystúpiť a pohyby na samotnej palube ako už bolo výš spomenuté, sú pre nedostatok miesta nemožné. Iného vhodného miesta pre pohyb na lodi niet.

Pri nastávajúcej horúčave, často neznesiteľnej, treba rátať i s chorobami zapríčinenými touto horúčosťou /úpaľ a iné/. O zdolanie chorôb zapríčinených veľkou horúčnosťou nie je na lodiach dostatočne postarané /kúpeľami a sprchami/, nakoľko tieto nie sú zariadené pre stále a dlhotrvajúce ubytovanie tak veľkého počtu vystaňovalcov.

Dozor nad vystaňovalcami po stránke hygieny je sverený viacerým vystaňovateľkým lekárom, ktorí svoju službu bezvadne zastávajú. Vedúci lekár transportu má sriadenú improvizovanú ambulanciu, v ktorej je umiestená i väčšia príručná lekárňa vybavená potrebnými liekmi, obväzovým materiálom a lekáorskými pomôckami. Pre ležiacich chorých je určených niekoľko kabín, v ktorých môže byť pre prípad vyskytnuvších sa nákazlivých chorôb, prevedená dočasná núdzová izolácia. Lekári majú po ruke pri svojich liečebných výkonoch vzdelanejšie ženy, ktoré súčasne konajú službu opatrovníčnic nemocných. Pri prehliadke improvizovanej lodnej nemocnice, nezistil som žiadne prípady nákazlivých chorôb. Zo všeobecných chorôb najčastejšie sa vyskytujúcich konštatované boli: kathare priedušiek, zánet mandlí, kathare žalúdočné a črevné.

Keďže spomenuté nedostatky ohrožujúce zdravie vystaňovalcov sorskúpených vedľa seba na ohraničenej ploche vo veľkom počte a preventívne zdravotnícke zariadenia lodnej hygieny na lodiach slúžiacim k krátko dobej premávke sú nedostatočujúce pre trvalé ubytovanie tak veľkého počtu vystaňovalcov, navrhujem, aby ministerstvo vnútra urobilo čím skôr potrebné opatrenia cieľom odstránenia zdravotných závad, ktoré môžu mať v zápätí vážne ohroženie i štátnych záujmov v prípade vyskytnutia sa dajakej väčšej epidemie na lodi poľažne v prístave. Odhliadnúc od trov spojených s prevedením potrebných zdravotno-polícajných opatrení ministerstvom vnútra, treba mať na ume i prípadne značnejšie hospodárske straty národohospodárskeho rázu, keď by sa vyskytla potreba prípadného karantovania prístavu.

Predísť týmto eventualitám je možné buď zariadením, aby lode s vystaňovalcami čím skôr odpluli na miesto svojho určenia – čo by bolo najúčelnejšie, – buď ich vylodením a vhodným a účelným ubytovaním v nejakej budove ministerstvom k tomu cieľu určenej pre tých vystaňovalcov, ktorí nemôžu bývať u svojich príbuzných alebo známych až do doby ustálenia nového termínu ich odchodu.

Pri riešení týchto otázok treba mať na zreteli a treba rátať prípadne i so samovraždami, ktoré by sa mohly vyskytnúť pri vylodení vystaňovalcov, keďže u niektorých badať isté nervové napnutie a podráždenosť, o čom som sa už vyššie zmienil.

V Bratislave dňa 25. apríla 1940.

Prístavný lekár:

Dr. Alexander Baranský

Zástupca riaditeľa št. nemocnice v Bratislave¹⁰¹

101 SNA, f. PPÚ, k. 105, č. 974/1940.

O autorovi / About the author

PhDr. Martina Fiamová, PhD.

Historický ústav SAV, v. v. i.

Klemensova 19, 814 99 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: martina.fiamova@savba.sk

<https://orcid.org/0000-0002-4929-3698>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57194434662>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/X-6223-2019>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Archívy a archívne pramene / Archives and Archivessources

Archív Ústavu pamäti národa, fond S-4752

Slovenský národný archív, fond Ministerstvo hospodárstva

Slovenský národný archív, fond Ministerstvo vnútra

Slovenský národný archív, fond Ministerstvo zahraničných vecí

Slovenský národný archív, fond Národný súd

Slovenský národný archív, fond Policajné riaditeľstvo Bratislava

Slovenský národný archív, fond Poriečny plavebný úrad

Slovenský národný archív, fond Židovská ústredná úradovňa

Visual History Archive USC Shoah Foundation

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

HRADSKÁ, Katarína. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940 – 1941)*. Bratislava: DSH, 2008.

NIŽŇANSKÝ, Eduard ed. *Holokaust na Slovensku 1. Obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939)*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku; Židovská náboženská obec, 2001.

Dobová tlač/ Press

Židovské noviny 1938, 1939

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

WEINZIERL, Erika und KULKA, Otto eds. *Vertreibung und Neubeginn. Israelische Bürger österreichischer Herkunft*. Wien: Böhlau Verlag, 1992.

BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*. Praha: Karolinum, 2014.

ČAPKOVÁ, Kateřina a FRANKL, Michal. *Nejisté útočiště*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2008.

ČERNÝ, Bohumil. *Most k novému životu. Německá emigrace v ČSR v letech 1933–1939*. Praha: Lidová demokracie, 1967.

Exil v Praze a Československu 1918–1938. Praha: Pražská edice, 2005, s. 56-61.

FRANKL, Michal. *Občané země nikoho. Uprchlíci a pohyblivé hranice středovýchodní Evropy 1938–1939*. Praha: NLN, 2023.

GRŮNHUT, Aron. *Katastrofa slovenských Židov*. Bratislava: Marenčin PT, 2015, 2021.

- HEUMOS, Peter ed. *Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München: Oldenbourg, 2001.
- MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Obraz a odraz osobnosti modernej doby*. Bratislava: VEDA, 2019, s. 253-267.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov: Universum, 1999.
- POLÁKOVÁ, Eva, NADUBINSKÝ, Michal a MEŠŤAN, Pavol. *Hašomer Hacair: dejiny hnutia*. Bratislava: SNM-Múzeum židovskej kultúry, 2001, s. 58-93.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- ANDERL, Gabriele. Emigration und Vertreibung. In WEINZIERL, Erika a KULKA, Otto eds. *Vertreibung und Neubeginn. Israelische Bürger österreichischer Herkunft*. Wien: Böhlau Verlag, 1992, s. 167-337.
- FRANKL, Michal. Azyl nebo dočasné útočisko? Proměny československé uprchlické politiky, 1933–1938. In *Exil v Praze a Československu 1918–1938*. Praha: Pražská edice, 2005, s. 56-61.
- MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína. Vyhnaní, alebo emigranti? Vystaňovalecké akcie zo Slovenska po vzniku autonómneho Slovenska. In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Obraz a odraz osobnosti modernej doby*. Bratislava: VEDA, 2019, s. 253-267.
- RONEN, Jaakov. Osudné dni. In POLÁKOVÁ, Eva, NADUBINSKÝ, Michal a MEŠŤAN, Pavol. *Hašomer Hacair: dejiny hnutia*. Bratislava: SNM-Múzeum židovskej kultúry, 2001, s. 58-93.

Internetové zdroje / Online sources

- Druhá republika a židovští uprchlíci [cit. 31. 8. 2024]. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/druha-republika-a-zidovsti-uprchlici/#remark-1>.
- FRANKL, Michal. Země nikoho 1938. Deportace za hranice občanství. In *Forum Historiae*, 2019, roč. 13, č. 1, s. 92-115 [cit. 31. 8. 2024]. Dostupné na: DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2019.13.1.7>.
- MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína. Vznik a činnost Židovskej ústrednej úradovne. In *Forum Historiae*, 2019, roč. 13, č. 1, s. 116-130 [cit. 31. 8. 2024]. Dostupné na: DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2019.13.1.8>
- ROHWER, Jürgen. Jüdische Flüchtlingsschiffe im Schwarzen Meer. In BÜTTNER, Ursula ed. *Das Unrechtsregime. Band 2: Verfolgung /Exil/ Belasteter Neubeginn*. Hamburg: Christians Verlag 1986, s.197-248 [cit. 31. 8. 2024] Dostupné na: https://www.wlb-stuttgart.de/seekrieg/ksp/schwarzmeer/juden_flucht_schiffe.htm